

Streszczenie rozprawy doktorskiej *Miejsce urodzenia jako kategoria badań kulturowych. Projekty tożsamościowe w polskiej i żydowskiej literaturze* napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Ryszarda Nycza

Przedłożona rozprawa doktorska jest poświęcona zagadnieniu miejsca urodzenia w projektach orientowanej przestrzennie tożsamości, dla których istotny kontekst tworzy doświadczenie przemieszczenia. Zawarte w pracy analizy, łączące teoretyczny namysł nad tożsamościotwórczym znaczeniem miejsca narodzin z jego kulturowo-literackimi konceptualizacjami, zmierzają do ustalenia potencjału badawczego i operacyjnego tytułowej kategorii. W strategii jej definiowania przyjęto założenie, że skojarzony z nią aksjomat swojskości czy rodzimości ma charakter pozorny. Zakreślając horyzont tego, co bliskie, jednostkowe i intymne – zatem powiązane ściśle z indywidualnymi doświadczeniami – zarazem wpisuje jednostkę w zbiorową geografę, historię i topologię społeczną. Konotując to, co oswojone, zakorzenione i statyczne, maskuje jednocześnie współzależność z różnymi poruszeniami w obrębie krajobrazu geopolitycznego, a także inherentne dla niej mechanizmy różnicowania, wykluczania i (nie)przynależności.

Praca została podzielona na trzy główne części. W części pierwszej, przedstawiającej rozpoznania teoretyczne, miejsce urodzenia zostaje usytuowane w konstelacji pojęciowej, którą tworzy zarówno krytyczny wobec teorii przestrzeni namysł nad miejscem, lokalnością oraz topografią, jak i rewidujący postrzeganie domu nurt badań oikologicznych. Tak pomyślana rama metodologiczna zakłada przekroczenie synekdochicznego rozumienia miejsca narodzin jako ojczyzny, a eksponowanie jego lokalnego czy regionalnego umocowania jako zamieszkiwanej okolicy. Proponowane ujęcie pozwala zatem rozpatrywać możliwość subwersywnego i oddolnego procesu kształtowania tożsamości, który przebiega nie tylko w kontrze do identyfikacji narodowościowych, ale także w reakcji na wzmożone ruchy migracyjne. W szerszej perspektywie wskazuje na inny tryb myślenia o konstytutywnej dla doświadczenia nowoczesności współzależności lokalności i mobilności, który sprzyja przewyciężaniu opozycji między dwoma modelami tożsamościowymi, wyznaczonymi – z jednej strony – przez nomadyczność, nieprzynależność i emancypację, a z drugiej – przez zakorzenienie, swojskość i zadomowienie. Dla tej części rozprawy kluczowe znaczenie mają dwa pytania. Po pierwsze – o tożsamościowy status miejsca urodzenia w odniesieniu do

implikowanych przez nie następujących kontekstów: przestrzennego, cielesnego, genealogicznego oraz (auto)biograficznego/autotematycznego. Po drugie – o proces konstytuowania się podmiotu w relacji do miejsca urodzenia, definiowanej za pomocą trzech perspektyw: zamieszkiwania (Yi-Fu Tuan, Tim Ingold, Martin Heidegger), urodzenia (Hannah Arendt, Bracha L. Ettinger), po-chodzenia (Michel Foucault, Paul Connerton).

Rozwijane w pracy rozumienie miejsca urodzenia wyrasta z analizy doświadczenia powojennych migracji i przemieszczeń, ukazanego z dwojakiej perspektywy – żydowskiej i chłopskiej. Takie zestawienie pozwala analizować procesy tożsamościowe wynikające z urodzenia nieuprzywilejowanego, które zarówno w przypadku Żydów, jak i chłopów wyznacza status „innego” w polskiej kulturze. Omawiane narracje wskazują ponadto na paradygmatyczne znaczenie okresu tużpowojennego jako następstwa II wojny światowej oraz Zagłady – tak w odniesieniu do losów żydowskich, jak i przemian polskiej wsi oraz chłopskich migracji. Potrzeba reorientowania znaczenia miejsca urodzenia i pochodzenia (a przede wszystkim rewizja jego wyobrażenia jako stabilnego i niezmiennego centrum stałych wartości) okazuje się wówczas jednym z kluczowych zadań dyslokowanych podmiotów. Analiza przykładów (re)konceptualizacji miejsca urodzenia zawarta jest w drugiej i trzeciej części pracy, na które składają się szkice analityczno-interpretacyjne.

Część druga, poświęcona problematyce żydowskiego miejsca urodzenia, proponuje jej dwojakie ujęcie. Analizie zostają poddane – po pierwsze – praktyki wytwarzania lokalności, które świadczą o poczuciu przynależności do diasporycznego miejsca urodzenia. Ich stawką okazuje się przemodelowanie żydowskiej tożsamości zbiorowej, a konkretniej – diasporycznego imaginarium kultury żydowskiej, jakie organizuje idea galutu (wygnania). Jako przykład strategii zadomawiania się w diasporze omawiane są praktyki literackie, w których realizuje się idea „dojkajt”, czyli zakorzenienia w „tutejszości” (np. poezja Racheli Korn), oraz literatura landsmanschaftów (zarówno utwory poetyckie powstające w kręgu ziomkostw, jak i księgi pamięci), która aktywuje funkcję miejsca urodzenia jako retrotopijnej matrycy domowości. Inną konceptualizację diasporycznego miejsca urodzenia przynoszą utwory poetyckie Awroma Suckewera (w języku jidysz) i Irit Amiel (w języku polskim), które – w oparciu o koncepcję przemieszczonych krajobrazów – pozwalają analizować kondycję „powracających imigrantów”. Przedmiotem rozważań są – po drugie – implikacje doświadczenia Zagłady i powojennych migracji Żydów (zwłaszcza tużpowojennego ruchu powrotu do rodzinnych okolic) dla postrzegania miejsca urodzenia. Sposoby rewidowania jego znaczeń są analizowane za pomocą pojęcia „oikocydu”, które opisuje (z)niszczenie rodzinnej okolicy w jej topograficzno-materialnym ukształtowaniu pod wpływem określonego aktu

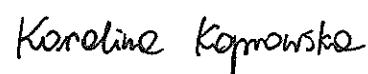
przemocy. Problem oikocydu jest tu rozpatrywany z trzech różnych perspektyw: świadków-ocalałych (w twórczości Henryka Grynberga), świadków pośrednich (w tużpowojennej poezji jidyszowej, reprezentowanej przez Rejzl Żychlińską, Mendla Mana, Binema Hellera) i świadków-postronnych (w prozie Leopolda Buczkowskiego).

Trzecia część pracy traktuje o doświadczeniu przemieszczenia ze wsi do miasta ukazanym w wybranych narracjach o awansie. Ich analiza koncentruje się na kluczowym dla kondycji „wychodźców” procesie stygmatyzowania chłopskiego pochodzenia za pomocą wstydu, który jest ściśle skorelowany z wymiarem cielesnym i afektywnym. Ugruntowany w polskiej kulturze status chłopskich/wiejskich korzeni jako wstydlivego piętna wiąże się z mechanizmem jego internalizowania przez osoby awansujące. Jako taki wpływa na strategie awansowe prowadzone w dwóch trybach: asymilacyjnym (Stanisław Pigoń, Julian Kawalec) i dysymilacyjnym (Tadeusz Nowak, Marian Pilot, Wiesław Myśliwski). Ich analiza pozwala poruszyć następujące wątki: cielesnych praktyk mimikry, procesu defamiliaryzacji wiejskiego miejsca urodzenia czy też strategii przekraczania kulturowego wyobrażenia o „wrodzonym” dla chłopów przywiązaniu do ziemi. Osobno zostaje podjęty namysł nad problemem nie-przynależności do miejsca urodzenia, będącym rezultatem doświadczenia nowoczesnego poruszenia i jednocześnie świadectwem mierzenia się z kondycją nie-swojości. Rozważania te rozwijane są w oparciu o cztery studia przypadku, które stanowią wybrane utwory Tadeusza Nowaka, Wiesława Myśliwskiego, Zyty Orszyn i Mariana Pilota. Autorzy ci zapytują w nich o różne uwarunkowania (nie)przynależności, wynikające nie tylko z doświadczenia kulturowego przemieszczenia kreowanych przez nich bohaterów (Nowak, Myśliwski), ale także z podziałów przebiegających w obrębie samej wspólnoty wiejskiej, zarówno społecznych, jak i genderowych (Pilot, Orszyn).

Z przedstawionych w pracy rozważań wynika, że kategoria miejsca urodzenia jako narzędzie badań kulturowych pozwala zarówno analizować egzystencjalno-tożsamościowe uwikłania ludzkiej kondycji, jak i diagnozować procesy dziejące się w polu kulturowo-społecznym. Być urodzonym w danym miejscu znaczy być usytuowanym w sieci różnorodnych zależności. Podmiotowy i samoświadomy proces konstytuowania własnej tożsamości zakłada – jak wskazują omawiane w rozprawie teksty – ich rewidowanie, przewyciężanie czy nawet kontestowanie.

Prof. dr hab. Ryszard Nycz

Karolina Koprowska